

vanlar, bitkiler, ağaçlar, meyveler ve örnek üretim usulleri konusunda teorik ve deneysel bilgiler verir. Tığnerî eski Yunanlılar'ın, Araplar'ın ve diğer milletlerin ziraata dair eserlerinden elde ettiği bilgileri şahsî tecrübeleriyle geliştirerek değerlendirmiştir. Yer altı sularından yararlanma, kuyu kazma, ekim ve hasat zamanı ve yöntemleri, bitki ve ürünlerin verim ve kalitesini arttırma, bunları âfet ve hastalıklardan koruma yolları eserde ele alınan diğer konulardır. Kitapta ayrıca bitkilerin ve tarımsal ürünlerin hangi hastalıklara iyi geldiğine işaret edilmiştir. Müellifin yararlandığı kaynaklar arasında İbn Vahşîyye'nin *el-Filâhatü'n-Naba'iyye*'si, İbn Bassâl'in *Kitâbü'l-Filâha*'sı, İbn Vâfid el-Lahmî'nin *el-Mecmû' fi'l-filâha*'sı, Ebû Bekir er-Râzî'nin *el-Hâvî*'si, Câbir b. Hayyân'ın *el-Havâs* ve *et-Tılsimât* adlı eserleri, Ali b. Rabben et-Taberî'nin *Firdevsü'l-hikme*'si ve İbn Mâseveyh'in eserleri anılabilir. Tığnerî, eserini telif ederken Aristo'ya nisbet edilen *Kitâbü'n-Nebât*'ı, Kustâ b. Lûkâ'nın *el-Filâhatü'l-Yûnânîyye*'si (*el-Filâhatü'r-Rûmiyye*), Anatolius'un *Kitâbü'l-Hizâne*'si yanında Batlamyus, Câlînûs, Democritos gibi filozof ve bilginlerin eserleriyle müellifini zikretmediği *el-Filâhatü'l-Hindîyye* adlı kitaba da başvurmuştur. Zehretü'l-bustân, Expiracion Garcia-Sanchez (Madrid 2000) ve Muhammed Mevlûd el-Meşhedânî (Dimaşk 1422/2001) tarafından neşredilmiştir. İbn Liyûn et-Tüccibî'nin ziraata dair meşhur manzumesinde bu eserin metnini esas aldığı ileri süren Ahmed et-Tâhirî onun *Zehretü'l-bustân* üzerine yazdığı ihtisarı da neşretmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Tığnerî, *Zehretü'l-bustân ve nüzhetü'l-ezhân* (nşr. E. Garcia-Sanchez), Madrid 2000; a.e. (nşr. M. Mevlûd el-Meşhedânî), Dimaşk 1422/2001; İbn Bessâm eş-Şenterîni, *eż-Zahîre*, I/2, s. 805; İbn Liyûn, *İhtişârât min Kitâbi'l-Filâha* (nşr. Ahmed et-Tâhirî), Dârülbeyzâ 1422/2001, neşredevinin girişi, s. 8-9, 21-22, 44-63; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, I, 129; II, 282; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 74; *İzâhu'l-meknûn*, I, 619; Sâmi Halef Hamârneh, *Târîhu tûrâsi'l-ulumî'l-tıbbiyye 'inde'l-Arab ve'l-müslimîn*, Amman 1406/1986, s. 361; Beşîr Atıyye, "el-Kitâbâtü'l-Arabiyyetü'l-kadîme fi'l-filâha", *İshâmâtü'l-Arab fi 'ilmi'l-filâha*, Küveyt 1408/1988, s. 10, 20-21, 38-39; Abdülâtîf Ubeyd, "el-Medresetü'l-filâhiyye bi'l-Endelüs fi'l-karneyni'l-hâmis ve's-sâdis li'l-hicre", a.e., s. 407; E. Garcia-Sanchez, "Agricultura y Legislación Islámica: El Prologo del Kitâb Zuhurat al-Bustân de al-Tighnari", *Ciencias de la Naturaleza en al-Andalus: Textos y Estudios* (ed. E. Garcia-Sanchez), Granada 1990, s. 179-193; a.mlf., "al-Tighnari", *EP* (İng.), X, 479-480; Zühayr Humeydân, *A'lâmü'l-hadâretü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyye*, Dimaşk

1996, V, 479; J. Vernet, *Fazlû'l-Endelüs 'alâ şekâfeti'l-Ğarb* (trc. Nihad Rızâ), Dimaşk 1997, s. 24-69; Ahmed et-Tâhirî, *et-Tib ve'l-filâha fi'l-Endelüs beyne'l-hikme ve't-tecrib*, Muhammediye 1997, s. 88-89, 91, 94, 100; S. M. Imamuddin, "al-Filâhah (Farming) in Muslim Spain", *IS*, I/4 (1962), s. 55, 57-58, 59; G. S. Colin, "Filâha", *EP* (İng.), II, 901-902.

MUHAMMED HİŞÂM EN-NA'SÂN

TILSIM

(التلسم)

Aktif semavî güçlerin pasif yer güçleriyle temasa geçerek onları etkilemesinden söz eden sanal bir ilim.

Arapça'ya Grekçe **telesmadan** geçmiş olup sözlükte "tabiat üstü güçlere, birtakım sırlara sahip olan nesne, çözölemeyen düğüm, anlamı gizli ve kapalı söz" mânasına gelir. Arapça'da **tilism**, **tillesm**, **tal-sem**, **talism**, **tillism**, **tılsım** şekillerinde kullanılır. Bazı âlimler yanlış olarak kelimenin Arapça **tasalluttan** geldiğini söylemiştir (Taşköprizâde, I, 365; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1114). Arapça'dan Batı dillerine **talisman** biçiminde geçen tılsım karşılığında Latince'de **amulet** kelimesi (takdis edilmiş, tabiat üstü güce sahip nesne) yer alır. Türkler arasında bu mânada hamail, efsun ve büyü kelimeleri yaygındır. Tılsım Anadolu folklorunda "büyünün etkisini sağlayan araç, define vb. gizli şeyleri bulmaya, kapalı kapıları açmaya yarayan söz, kadınlara nazardan ve kötülüklerden korunmak için başlarına taktıkları metal süs eşyası" mânasında kullanılır. Tılsım terim olarak "uygun zaman ve konumdaki aktif semavî kuvvetlerin pasif yer güçleriyle temasa geçerek onları etkilemesi keyfiyeti" diye tanımlanır. İbn Haldûn'a göre beşerî nefisler semavî güçlerden (feleklerin mizacından), unsurlardan veya sayıların havassından yardım alarak yahut yardım almadan unsurlar âleminde etkili olabilir. Birincisine tılsım, ikincisine sihir denilir (*Mukaddime*, III, 1147). Tılsımın ilm-i nücûm ve sihirle ilgili iki türünün bulunduğunu kaydeden Taşköprizâde birincisini "fiile uygun zaman ve konumda faal semavî güçlerin edilgen yer kuvvetleriyle terkibi keyfiyetini konu edinen ilim", ikincisini "ta'vize adı verilen yaprak, taş, deri ve kâğıt gibi maddeler üzerine yazılmış / kazılmış yazı, sayı, resim, çizgi ve işaretlerin keyfiyetinden bahseden ilim" diye tarif eder (*Mevzûâtü'l-ulum*, I, 365). Kâtib Çelebi ise kevn ve fesad âleminde tılsımdan beklenen etkiyi sağlayacak olağan üstü işleri başarmak

için tütsü, buhur vb. ruhaniyeti arttırıcı yollara başvurulduğunu, ilke ve sebepleri bilindiği için tılsımın kaynağının sihre göre daha belirgin, faydasının ise açık, ancak gerçekleştirilmesinin çok zor olduğunu kaydeder (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1114-1115). Seyyid Şerîf el-Cürcânî'ye göre mıknaşın demiri, kehribarın saman çöpünü çekmesi, sirkenin taşı eritmesi ve Türkler arasında bilinen yağmur çeken taş örneklerinde görüldüğü gibi semavî kuvvetlerle yer güçleri arasındaki denge doğru biçimde kurulduğunda tılsım gibi garip hadiselerin meydana gelmesi muhtemeldir (*Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 237). Tehânevî tılsımı, "yer güçleri ile bir araya gelmesi neticesinde olağan üstü iş yapabilme gücünü kazanma keyfiyeti" olarak tanımlar (*Keşşâf*, II, 1138-1139). İbn Hazm tılsımın eşyanın tabiatını değiştirme ve gözbağcılık faaliyeti olarak değil soğğun sıcakla, sıcaklığın soğukla giderilmesi örneklerinde görüldüğü gibi Allah'ın terkip ettiği güçler vasıtasıyla vuku bulan tabii bir hadise olduğunu söyler; dolayısıyla onun önlenmesi mümkün değildir. Ayrıca ay akrep burcuna girdiğinde bir mühür üzerine akrep resmini kazıyıp üstünde taşıyan kişiyi akrebin sokmayacağı, bu yöntemle Sarakuş bölgesine (Mağrib) yılanların girmesinin önlenildiği şeklindeki inançlara da yer verir (*el-Faṣl*, V, 4).

Tılsım yapmak için yıldızların yerini ve tabiatlarını bilmek, fiile uygun zaman ve konumdaki yıldızı seçmek, yıldızın delâlet ettiği, tılsımla yapılmak istenen işin niteliğine uygun bir sembol edinmek gerekir. Bu semboller insanları koruduğuna veya uğur getirdiğine inanılan göz, el, saç, diş, tırnak, boynuz, kemik, taş gibi genelde hayvan ve insan vücudunun bazı kısımları ya da yüzük, madalyon, at nalı, mermi, muska ve yazı gibi insan yapımı objeler olabilir (TA, XXXI, 182). Tılsım işleminin dayanıklı ve aşırı ses çıkarmayan objelerle yapılması tercih edilir. Çünkü ses kon-santrasyonu bozar; kemik ve tahta gibi çürüyüp bozulan nesneler işlemin etkisinin devamını engeller. Tılsım yapılırken ortamın ruhaniyetini güçlendirmek için tütsüler yakılır. Tılsımların üzerinde ilâh isimleri, melek adları, Kur'an âyetleri, astrolojik semboller, kabalistik işaretler, büyü daireleri, fal işaretleri, insan ve hayvan figürleri gibi işaretler bulunur. Osmanlı padişahları düşmandan korunmak amacıyla savaşlarda üzerinde değişik duaların ve Kur'an'dan sûrelerin yazılı olduğu tılsımlı gömlekler giyerlerdi. Tılsım objeleri gömlek şeklinde giyildiği, hamail şeklinde ta-

TILSIM

şındığı gibi üçgen, dörtgen, çokgen ya da yuvarlak biçimlerde yapılan cetvel veya muska olarak mahfazalar içinde çanta ve cüzdanlarda taşınır; tarla, çatı, eşik üzeri, yastık ve yorgan arası gibi yerlerde saklanırdı.

Tilsimcılar tilsimin etkisinin insanlarla sınırlı kalmadığını, vahşi hayvanlar, kuşlar ve haşarata, hatta rüzgâr, deniz dalgaları ve yağmur gibi tabiat hadiselerine de uzandığını iddia etmektedir. Kaynaklarda bu etkilere ilişkin birçok örnek yer almaktadır. Câhiz *Kitâbü'l-Hayevân*'da (V, 397), Humus şehrini ziyaret ettiğinde kendisine tilsim sayesinde şehirlerinde akrep bulunmadığını, aynı sebeple Medînetülendülûsiye'ye yılanların girmediğini söylediklerini kaydetmekte, ancak bu iddiaları saçma bularak bahsedilen şehirlerde akrep ve yılan olmamasını yaşayacakları uygun ortamın yokluğuna bağlamaktadır. Ayrıca kaynaklarda tilsim sebebiyle serçelerin Ezher Üniversitesi'nde yuva yapamadığı, çaylakların İskenderiye'ye giremediği şeklinde inançlar da yer alır (*el-Kâmûsü'l-İslâmî*, IV, 527-528). Kuzey Mısır'da Berârî mevkiinde insanların giysilerini parçalayan, çayırda otlayan koyunların karınlarını yararak bağırsaklarını yerlere seren "beâcîn" (yaralayanlar, deşenler) adında sihirbazlar gördüğünü kaydeden İbn Haldûn Hint, Sudan ve Türk topraklarında işaretle insanların kalbini yerinden koparıp yok eden, nar meyvesinin içindeki taneleri ortadan kaldıran, bulutları yönlendirip belirli topraklara yağmur yağdıran kişilerin yaşadığının kendisine nakledildiğini belirtmekte, bu tür örneklerle Ebû Mesleme el-Mecrîtî'nin *Gâyetü'l-ḥakîm*'inde ve Fahreddin er-Râzî'nin *es-Sırrü'l-mektûm*'unda çokça yer verildiğini bildirmektedir (*Muḥaddime*, III, 1152-1155).

Ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı tam bilinmese de tilsimla ilgili inançlar, herhangi bir olgu ve onu sembolize eden nesne arasında ayniliğin bulunduğu inanan animistik zihniyetin ürettiği sihrî bir anlayışın uzantısı biçiminde düşünülmektedir. Böylece herhangi bir şeyi sembolize eden nesne onun orijinaline etki edecek sihrî bir benzerlik / sempati tesirine sahip olmaktadır. Büyüsel ve mistik zihniyetin egemen olduğu çağlarda ortaya çıkan bu gelenek, tarihî şartlar içinde yeniden düzenlenip şekillendirilmek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Tilsimla ilgili ilk tarihsel referanslar Sumer uygarlığının III. Ur dönemine ait metinlerde ortaya çıkar. Bunlardan ilki Kral Gudea'nın oğlu Sukal'ın hastalıktan kurtulması için

yapılan şifa tilsimidir. Asur-Bâbil döneminden kalan örnekler ise Nippur'da bulunan metinlerden gelmektedir. Maklu ve Şupu, Uttuki Limnuti ve Lamaştu adlarıyla bilinen metinlerde birçok şeye ait tilsim formülasyonları vardır. Gerek Sumer gerekse Asur-Bâbil kültüründe tilsimların el veya ay figürü, yuvarlak şekiller olmak üzere taştan veya metalden yapıldığı, boyuna, kola ve evlere asıldığı bilinmektedir. Eski Mısır'da tilsim amacıyla kullanılan en yaygın nesneler taştan veya metalden yapılmış "horusun gözü", pislik böceği figürleri ve İsis heykelcikleridir. Bu eşyalar gündelik hayatta bedende veya evlerde kullanıldığı gibi mumyaların yanına da konurdu.

Eski Ahid'de tilsim özelliği taşıyan nesnelere yönelik ilk referans Tesniye'de geçen (6/8-9 ve 22/12) koruyucu figürlerdir. Hâkimler'deki (8/25-26), vücuda asılan hilâl şeklinde nesnelerle küpeler de büyük ihtimalle tilsim diye kullanılmaktaydı. Talmud'da tilsimi anlatan kelime bağlamak anlamındaki "kimie"dir. Muhtemelen kötü güçlerden gelen saldırıyı önlemeyi içeren bu kavram Talmud'da sıkça tekrar edilir. Bu bağlamda tilsim özelliği olan nesneler kola, boyuna, kulağa veya omuza asılabilmektedir. Bu tilsimların hayvanlara da asıldığı bilinmektedir. Tilsim özelliği taşıyan nesnelerin çoğunlukla -seküler ve uhrevî âlemleri birbirinden koparan / ayıran metal olma niteliğine sahip var sayımıyla- demirden yapıldığına dair bilgiler vardır (Talmud, Sanhedrin, 22^a, 15). Antik çağlardan günümüze kadar gelen en yay-

gın yahudi tilsimi genellikle kapı üstlerine asılan Mezuza'dır. Tilsim Yahudiliğin mistik yaklaşımlara önem veren kabala ekolünde de yaygındır. Hristiyanlık'ta Yeni Ahid'de veya ilk Patristik literatürde tilsimla ilgili fazla referans yoktur. Ortaçağ'lardan itibaren yaygınlaşan tilsim biçimleri haç motifleridir. Anglosakson ve Germen halklarında sıkça rastlanan at nalı ve dört yapraklı yonca motifleri daha çok yerel geleneği yansıtır.

Öte yandan tilsim kelimesinin kökünün Yunanca oluşu bu işlemin Yunan kültürüyle irtibatını ortaya koyar. Eflâtun'a nisbet edilen *Kitâbü'n-Nevâmîs*, *Kitâbü Hâfiyatı Eflâtûn*, *Kitâbü Elvâhî'l-cevâhir*, *Kitâbü'z-Zahri'l-fâ'ih* ve *n-nûrû'l-lâ'ih*; Aristo'ya nisbet edilen *Kitâbü't-Tilasmât*, *Kitâbü't-Timavus fi 'ilmi's-sihr 'alâ tarîkati'l-Yûnân*, *Risâletü'l-hurûf li'l-mu'alimi'l-evvel*; Aristo ve Batlamyus'a nisbet edilen *Kitâbü'l-Kenzi'l-a'zam* adlı eserler büyüsel konuları içeren literatür içinde zikredilir (Ullmann, s. 364-368). Halife Mu'tasım-Billâh Ammûriye Kalesi'ni fethettiğinde (223/838) buradaki Antiokos Manastırı'nda bir sandık bulunmuş, Büyük İskender'e ait olduğu tahmin edilen bu sandıktan Grek ve Roma dilleriyle yazılmış bir kitap çıkmıştır. Hermes'e dayanan bu kitap Belinus tarafından Aristo'ya, onun vasıtasıyla da İskender'e ulaştırılmıştır. On bölümden oluşan kitabın 5-7. bölümleri tilsim konusuna ayrılmıştır (a.g.e., s. 377). Adı İslâm dünyasında Bulunyûs (Bulunyâs) şeklinde geçen bu kişi (İbnü'n-Nedîm, s. 372) Tyanalı Apollonios olup "sâhibü't-tilasmât" lakabıyla anılmaktaydı. Kaynaklarda bu kişinin fırtına, yılan, akrep vb. şeylerden korunmak amacıyla çeşitli tilsimler geliştirdiğine dair rivayetler yer almaktadır. Fuat Sezgin, Paris yazmalarında Belînûs el-Ekber adına kayıtlı bir tilsim kitabı bulunduğunu söylemektedir (GAS, III, 77-91). İslâm dünyasında Belînûs ismiyle birçok eser yazılmış olup İbnü'n-Nedîm bunlardan *Kitâb fîmâ 'amilehü bi-medînetih ve bi-memâlikil-mülûk*'e yer verir. Belînûs, Pers Kralı Kubâd'ın emrinde Medâin, Hemedan, Kum ve İsfahan şehirlerini felâketlerden ve zararlılardan korumak için çeşitli tilsimler yapmıştır. Oğlu Astumûna için yazdığı *Kitâbü't-Talâsimi'l-ekber*'de gündüz ve gece saatlerinden, günler, aylar ve yıllardan koruyan semavî varlıkların emir altına alınması konu edinilmektedir. *Muşhafü'l-'aşr* adlı risâlesinde ise ayın yirmi sekiz menzili esas alınarak yapılan tilsimlara yer verilmektedir. Yine kaynaklarda Belînûs'a nis-

Şehzade Selim (II) için Derviş Ahmed b. Süleyman tarafından 972 (1564-65) yılında hazırlanan şifa gömleği (TSM, Envanter nr. 13/1133)

bet edilen ve Huneyn b. İshak tarafından Arapça'ya çevirildiği sanılan *Kitâbü'l-Medḥalî'l-kebir* (*el-Medḥalî'l-kebir ilâ Risâle-ti't-talâsim*) ve *Risâle fi'te'sîri'r-rûḥâniyyât fi'l-mürekkebât ve a'mâlî's-şuver ve def'i'l-emrâz ve ḥulûlihâ* adlı eserlerle Tıstâmuş el-Mağribî'nin simya, tılsım ve kimya bölümlerinden oluşan *Kitâbü'l-Muheci'l-Muhec*'inden (gizlinin gizlisi) söz edilir. Hint'te de tılsım uygulanmış olup Cildekî, Tumtum el-Hindî'nin feleklerin ve yıldızların sûret ve derecelerini konu alan *Kitâbü Keşfi'l-künûz* adlı eserinden söz etmiştir. Ayrıca Sâmûr ve İsrâsîm adlı iki kişiye bu konuda kitaplar nisbet edilmiştir (Ullmann, s. 382). Türk toplumunda tılsım vb. uygulamalar İslâm öncesine uzanmaktadır; Anadolu'da görülen şekli, Hristiyanlık ve öncesindeki yerli pagan inançların devamı olarak kendini göstermektedir (Osman Cilacı, VI, 218).

Câhiliye Arapları'nda fal okları atmak, çeşitli anlamlara gelen taşlar dikmek, yıldızlara bakarak anlam çıkarmak, birtakım kareler içinde harf veya rakamlar yazarak tılsım yapmak yaygındı. İslâmiyet bu âdetlerin tamamını yasaklamıştır. Buna rağmen söz konusu uygulamalar, yerli geleneklerin ve kadim kültürlerin etkisiyle müslümanların arasında varlığını sürdürmüş, bu çerçevede kitaplar yazılmış ve uygulamalar yapılmıştır. Tılsım konusunda Arapça yazılmış birçok eserden söz edilebilir; bunların ilklerinden biri Ebû Bekir er-Râzî'nin *Risâle fi şan'ati't-tilasmât*'dir. Mesleme b. Ahmed el-Mecrîfî'ye göre bu risâle insanlar arasında dostluk temini, dili bağlama, idareci ve yöneticilerin teveccühlerini kazanma gibi hususları içermektedir (Ullmann, s. 383). Câbir b. Hayyân'ın *Kitâbü'l-Baḥş*'inde yıldızlar, gezegenler, bunların özellikleri, bunlarla irtibata geçerek tılsım yapma ve tılsım çeşitleri gibi konular ele alınmaktadır (a.g.e., s. 383-384). Ebû Bekir İbn Vahşîyye *el-Filâḥatü'n-Nabaṭiyye*, *Kitâbü's-Sihri'l-kebir* (İbnü'n-Nedîm, s. 372) ve *Şevku'l-müstehâm* (İA, V/1, s. 172) adlı eserlerinde tılsımla ilgili Bâbil kaynaklı bilgilerin büyük bir kısmını toplamıştır. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*'nin 52. cüzü tılsıma ayrılmıştır. Endülüs'te Mecrîfî *Gâyetü'l-hakîm ve eḥaḳku'n-netîceteyn bi't-taḳdîm* adlı kitabında astroloji, tılsım ve havas konularını ele almıştır. Bu hususta önemli bir eser de Harâllî'nin *es-Sırrü'l-mektûm fi muḥâḩabeti's-şems ve'l-kamer ve'n-nücûm*'udur. Ebû Zâtîs (Lenûdâtîs) el-Bâbilî'nin *Risâle fi't-tilasmât*'ı da burada zikredilmelidir. Eserin bölümleri

"Mushafü'z-Zuhal", "Mushafü'l-Kamer" gibi adlar altında muhafaza edilmiştir (Ullmann, s. 420). Ayrıca Kirîton'un taşlara resmi kazınan yıldızlara ait ruhanîleri anlatan *Kitâbü Tefsîri't-tilasmâtî'r-rûḥâniyye*'si, Utârid b. Muhammed el-Kâtib'in *Kitâbü Havâşşî'l-aḥcâr ve menâfi'ihâ ve mâ yunḩaşu 'aleyhâ mine't-tilasmât ve ḡayri zâlike mine'l-menâfi' ve'l-ḩavâşşî's-şerife*'si, Sâbit b. Kurre'nin *Maḩâle fi't-tilasmât*'ı (a.g.e., s. 424), Ahmed b. Ali el-Bûnî'nin *Tılsimü'l-esrâr ve ken-zü'l-envâr*'ı ile *Şemsü'l-ma'ârif ve le-tâ'ifü'l-'avârif*'i, Ebû'l-Kâsım el-İrâkî'nin *'Uyûnü'l-ḩaḩâ'îḩ ve izâḩu't-tarâ'îḩ*'i, Muhammed b. el-Hâc et-Tilimsânî'nin *Şümûsü'l-envâr ve künûzü'l-esrâr*'ı zikredilebilir. Aynı konuda Sekkâkî'nin güzel bir kitabının bulunduğunu kaydeden Kâtib Çelebi, Molla İlyâs'ın *Tılsimü'l-'avn fi'd-devâ' ve's-şavn 'anı't-tâ'ûn ve'l-vebâ'* adlı eseriyle, müellifleri belli olmayan *Tılsimü'l-eşbâḩ fi kenzi'l-ervâḩ ve e't-tilasmü'l-maşûn ve'l-lü'ü'l-maḩzûn* adlı eserlere de yer verir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1115). Bu eserlerin içeriği, gök cisimlerinin canlı ve faal oldukları ve yeryüzüne hükmettikleri telakkisine dayanır. Bazıları doğrudan yıldızları ve felekleri devreye sokarken bazıları bunların yerine meleklerle rol vermektedir. Eserde yılları, ayları ve haftanın günlerini yöneten meleklerden söz edilmektedir. Ancak bu literatürde geçen isimler Talih-İlih, Kaytar-Maytar, Kintaş-Yakintaş şeklinde tekrarlar olup İslâm kaynaklarındaki adlandırmalarla örtüşmemektedir. Söz konusu literatürde

Sırt kısmında zülfikar ile akrep deseninin işlendiği tılsımlı gömlek (TSM, Envanter nr. 13/1148)

çokça geçen bir isim de Metatron diye adlandırılan ve bazan Müşteri, bazan da Utârid gezegenini idare ettiği kabul edilen melektir. Bazıları ise Kur'an'da adları geçen Hârût ile Mârût'u tılsımla ilişkilendirmektedir (bk. SİHİR).

Genel olarak büyü türlerinden tılsımın Mezopotamya'da, esrâr-ı hurûfun Yunan'da, sihrin (cinleri kullanma suretiyle büyü yapma) Araplar'da ve şa'bezenin (nefsi güçlendirme suretiyle büyü yapma) Hint'te ortaya çıktığı kabul edilir. Bunların bir kısmı yer kaynaklı, bir kısmı gök kaynaklı sayılmakta, tılsım gök kaynaklılar arasında yer almakta ve ilâhî dinlerin tahrifi sonucunda ortaya çıkmış bir inanç olma ihtimalinden söz edilmektedir. Şöyle ki, başlangıçta Allah'ın yaratma ve yönetmesine bağlanan olaylar daha sonra Allah yerine gök cisimlerine nisbet edilmeye başlanmıştır. Buradaki "semavilik" gök cisimleri kadar Allah'a da işaret etmektedir. Bazıları ise tılsımla totemizmdeki mâna gücü arasında irtibat kurmakta, tılsım için kullanılan objelerde gizli güç bulunduğu iddia etmektedir. Ayrıca tılsımın toplumsal kabule ve psikolojik şartlanmaya dayandığını söyleyenler de vardır. İslâm dini bunların bir kısmını itikadî, bir kısmını ahlâkî gerekçelerle yasaklamıştır. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde büyü'nün bütün çeşitleri menedilmiş (Buhârî, "Veşâyâ", 23, "Tıb", 48; Müslim, "İmân", 145), Allah dilemedikçe kimsenin kimseye fayda veya zarar veremeyeceği, büyüde olağan üstü bir gücün bulunmadığı vurgulanmıştır (Tâhâ 20/69). Büyü çeşitlerini haramdan mubaha doğru sıralayan Fahreddin er-Râzî ilk sıraya tılsımı koymuştur. Ona göre tılsım yıldız ve gezegenlere tapan, bunları müdebir kabul eden toplulukların inançlarının ürünüdür (*Kıṣṣatü's-sihr*, s. 39-46). İbn Haldûn ise şa'bezenin aksine sihir ve tılsımın bir gerçekliğinin olduğunu kaydetmekte, ancak bunları yapanların Allah'a göstermeleri gereken dua ve tâzimi yıldız ve gezegenlere gösterdikleri için küfre düştüklerini bildirmektedir (*Muḩaddime*, III, 1147-1158). İslâm âlimleri sihirden korunmak için Muavvizeteyn'i okumayı tavsiye etmektedir. Ayrıca Fâtîha, Yâsîn, Âyetü'l-kürsî (2/256) ve Âyetü'l-arş (9/129) gibi sûre ve âyetleri okumayı veya yazılı şekillerini yanında bulundurmayı önermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1138-1139; *The Babylonian Talmud*, London 1978, XII, 119-124; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, V, 397; Fârâbi, *İḩşâ'ü'l-'ulûm* (nşr. Osman M. Emîn), Kahire 1350/1931, s. 43-44; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecedüd), s. 369-373; İbn Hazm, *el-Faṣl*, V, 4; Fahred-

TILSIM

din er-Râzî, *Kışsatü's-sihr ve's-sehare fi'l-Kuṣṣâ-ni'l-Kerîm* (nşr. M. İbrâhîm Selîm), Kahire 1985, s. 39-46; Ahmed b. Ali el-Bûnî, *Şemsü'l-ma'âri-fi'l-kübrâ*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü's-sekâfiyye), s. 2-5; İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 1147-1158; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf* (nşr. M. Bedreddin en-Na'sânî), Kahire 1325/1907, VIII, 237; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 365; *Keş-fü'z-zunûn*, II, 1114-1115; Siddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm* (nşr. Abdülcebbâr Zekkâr), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütüb-il-ilmiyye), II, 367; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 442-443; Sezgin, *GAS*, III, 31-44, 77-91; *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1976, III, 606; M. Ullmann, *Islamic Medicine*, Edinburgh 1978, tür.yer.; Yusuf Çakar, *Gizli İlimler*, İstanbul 2005, s. 49; H. H. Spoer, "Notes on Jewish Amulets", *Journal of Biblical Literature*, V, London 1904, s. 23, 97-105; B. L. Goff, "The Role of Amulets in Mesopotamian Ritual Texts", *Journal of Warburg and Cowtauld Institutes*, V, London 1956, s. 19, 192; *TA*, XXXI, 182; E. Graefe, "Ced-vel", *IA*, III, 43; B. Carra de Vaux, "Hamail", *a.e.*, V/1, s. 172-173; a.mlf. – Ruska – [C. E. Bosworth], "Tilsam", *El²* (İng.), X, 500-502; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, IV, 527-528; Osman Cilacı, "Tilsim", *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VI, 218.

İLYAS ÇELEBİ

TIMAR

(bk. TİMAR).

TİMİŞVAR

Romanya'da tarihî bir şehir.

Romence Timişoara, Slav dillerinde Temşvar, Macarca Temesvar, Almanca Temeshburg ve Temeschwar şeklinde adlandırılır. Osmanlı kaynaklarında Tımişvar / Temeşvar / Tamişvar diye geçer. Romanya'nın batısındaki Banat bölgesinde bulunan, büyük bir ekonomik ve kültürel merkez olan Tımişvar şehri, Tuna'nın kollarından Tisa'ya ulaşan Bega ırmağı kıyısında deniz seviyesinden 90 m. yüksekte kurulmuştur. Adı tarihî kayıtlarda ilk defa 1212 ve 1266'da yer alır. Şehir Macar Krallığı tarafından 1030'da ilhak edildi. 1307'de Kral Charles Robert burada bir krallık sarayı yaptırdı. XV. yüzyılda Erdel voyvodası ve Macar kral nâibi Yanoş (János) Hunyadi şehirde bir şato inşa ettirip ailesini yerleştirdi. Tımişvar'a yönelik ilk Türk akınları Yıldırım Bayezid döneminde başladı (797/1395) ve II. Murad döneminde devam etti. Bu olayları anlatan Osmanlı kaynakları şehirden Dimışkar diye bahseder. Macar Krallığı'na Osmanlılar tarafından son verilip 1541'de Budin beylerbeyliği kurulunca Osmanlı Devleti'nin himayesinde ve haraçgüzâr statüsünde Erdel Prensiği teşkil edildi. Tımişvar bu prensliğin önemli bir

şehri durumundaydı. 954 (1547) yılı antlaşmasına rağmen Erdel üzerinde Osmanlı-Habsburg savaşları sürdü. Bu çerçevede savaş, Habsburg taraftarı Várad (Oradea) Piskoposu Giorgio Martinuzzi ile Osmanlı taraftarı Timiş Kontu ve Küçük Erdel Prensi Yanoş Zapolya'nın (János Szapolyai) vasisi olan Sırp asıllı Peter Petrovics (Petar Petrović) arasında cereyan etti. Bu döneme ait bir Osmanlı belgesinde Peter Petrovics'in Lipova, Tımişvar Beçke-rek, Beçil (Becse) bölgesini "sancak" şeklinde idare ettiğine temas edilir. 1551'de General Giovanni Battista Castaldo kumandasında bir Habsburg ordusu Erdel'e girdi. Kraliçe Izabella ve oğlu Macaristan tahtı üzerindeki haklarından vazgeçmek zorunda bırakıldı. Martinuzzi, General Castaldo'nun emriyle idam edildi. Bunun üzerine Kanûnî Sultan Süleyman 958 Recebinde (Temmuz 1551) Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa'yı buraya gönderdi; Sokullu ekim ayı başında Tımişvar'ı kuşattıysa da alamadı. Nisan 1552'de ikinci vezir Damad Kara Ahmed Paşa Erdel'e girdi ve ilk hedefi Tımişvar teşkil etti. Üç haftalık direnişten sonra 4 Şâban 959'da (26 Temmuz 1552) kale garnizonu teslim oldu. Ağustosta Lugoş (Lugoj) ve Karânşebeş (Caransebeş) kaleleri fethedildi. Mureş vadisi boyunca on beş kale ele geçirildi. Neticede eskiden Peter Petrovics'e bir sancak olarak bırakılan topraklarda merkezi Tımişvar olan beylerbeylik kuruldu (Ağustos 1552).

1552-1716 yılları arasında durumunu korusayan Tımişvar beylerbeyliğinin idarî teşkilâtı zamanla değişti. Genellikle eyalet altı ile on sancağa bölünmüştü. Bunlardan en sabit ve bilinenleri şunlardır: Tımişvar, Göle (Gyula) ve Arad (birlikte), Modava, Lipova, Çenad ve Yanova (Romence: Ineu). XVI. yüzyılda Alacahisar, Vidin ve Vulçitrın sancakları Tımişvar beylerbeyliğinden ayrılıp Rumeli beylerbeyliğine bağlandı. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı esnasında 1068 (1658) yılı Erdel seferi sonunda Lugoş ve Karânşebeş tekrar fethedilip Yanova sancağına dahil edildi. Buralar Mekke ve Medine gelirinin vergi kalemleri oldu. Her yıl 3000'er altın ve toplamda 87.000 hasene (altın sikke) (yaklaşık 304,5 kilo altın) gönderiliyordu. Osmanlılar, bölgenin bu idarî teşkilâtında ve vergi sisteminde kral-lar zamanında veya krallar kanununa göre, yani önceki Macar Krallığı sırasındaki idare ve vergi sistemini sürdürmüşlerdi. Esasen Habsburglar da 1717'den itibaren son Osmanlı döneminde mevcut olan on kazayı (sancak) ismen ve aynen muhafaza etmişlerdi. Bu vergi sistemi ve sosyal

hayat Osmanlı kanunnâmelerinde (Lipova, 1554; Tımişvar ve Mudava, 1566; Çenad ve Göle/Gyula, 1579-1580) çok ayrıntılı biçimde görülür.

İstanbul, Edirne, Kahire kadıları gibi yevmiyesi 500 akçe olan Tımişvar kadılığı bölge ve şehir için son derece önemli bir kurumdu. Tımişvar sancağının tahrirleri 1554, 1568 ve 1579 yıllarında yapıldı (BA, TD, nr. 290, 364, 579). Bunlara göre Tımişvar sancağında 1568'de 560 meskûn yer vardı. Çok güçlü olan Tımişvar Kalesi, Timiş ve Bega nehirleri ve bataklıklar arasında bulunup diğer taraftan geniş ovayı sıkı kontrol altına almaktaydı. Büyük stratejik önem taşıyan bu kaleyi Osmanlılar daha da güçlendirdiler, sık sık tamirat yaptılar. 986'da (1578) iç kalenin yıldırımından yıkılan kulesinin taş ve kireçle tamirinin ve hisar erleri için gerekli evlerin yapılması istendi (BA, MD, nr. 33, 645). Habsburglar'a karşı serhad kalesi olduğundan burada fazla sayıda asker bulunuyordu (genellikle 2500 kişi civarında).

Malî-iktisadî açıdan Tımişvar eyaleti çok zengindi; yılda 350.000 ile 500.000 altın tutarında gelirleri vardı (BA, MD, nr. 40, s. 244, hk. 560; KK, nr. 1772, s. 80, 83, 167; MAD, nr. 6919, 15983, 15998). Bu gelirler hem yerel masraflara harcanır hem de İstanbul'a ya da Budin'e gönderilirdi. Buna rağmen 1116 (1704) yılında olduğu gibi kriz dönemlerinde Eflak Voyvodalığı'nın cizye malından para alınırdı. Osmanlılar Banat bölgesinde, daha doğrusu Tımişvar vilâyetinde (Denta mevkiinde olduğu gibi) pirinç üretilmesine destek verdiler. 987'de (1579) bir çeltik emini ve 991'de (1583) bir çeltik mukâataşı birimine defterlerde rastlanır (BA, MD, nr. 36, hk. 577; nr. 49, hk. 103). Ayrıca tuz, güherçile, hububat üretimiyle zengin arşiv malzemesi vardır.

Bütün Banat ovasının kontrolünü sağlayan önemli bir mevkide bulunan Tımişvar, Viyana (1683), Budin (1686) ve Zenta (1697) mağlûbiyetlerinden etkilendi. Prens Eugen von Savoya kumandasındaki Avusturya (Nemçe) kuvvetleri Ekim 1716'da Tımişvar'ı vire ile teslim aldı. Habsburg (1716) ve Avusturya-Macaristan (1867) hâkimiyeti I. Dünya Savaşı sonuna kadar (1918) sürdü. Barış antlaşmalarına göre Banat bölgesi Romanya ve Sırbistan arasında bölüşüldü. Avrupa'da ilk sokak elektrik aydınlatılması ve ilk at tramvayı ile tanınan Tımişvar şehri Romanya Krallığı'na katıldı. Komünizm rejimini ve Çavuşesku'yu deviren 1989 yılı Romanya devrimi de Ti-